

АКАДЕМИК К.К. ЮДАХИН – КЫРГЫЗ ЛЕКСИКОГРАФИЯСЫНЫН НЕГИЗ САЛУУЧУСУ

*«Өмүр бизден өтүп кетсе,
Эл эмгектен эскерсин»*

А.Токомбаев

Макалада К.Юдахин жана анын кыргыз тилинин лексикографиясына кошкон салымы каралды.

Статья посвящена К.Юдахину и его вклад в развитие Кыргызской лексикографии.

This article is devoted to Udakhin K. and his contribution to the lexicography of Kyrgyz language.

Кыргыз тилинин лексикографиясыныны негиз салуучусу, чыгаан тюрколог, филология илимдеринин доктору, профессор, СССРдин Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, Кыргыз Республикасыныны илимине эмгек сиңирген ишмер, Өзбек Республикасынын илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын анык мүчөсү (академиги) Константин Кузьмич Юдахин 1965-жылы жарык көргөн «Кыргызча-орусча сөздүгүн» Кыргыз эл акыны Аалы Токомбаевдин эки сап учкул сөзү менен баштаган. Чындыгында К.К. Юдахин кыргыз тили үчүн муундан-муунга калуучу өлбөс-өчпөс илимий эмгек жараткандыгын эч ким танбайт.

Ал 1890-жылдын 31-майында Оренбург губерниясындагы Орск шаарында мещаниндин үй-бүлөсүндө төрөлгөн. Балалык чагы Олуя-Ата, мурдагы Жамбыл, азыркы Тараз шаарында кыргыз-казак чөйрөсүндө өткөн. 1945-жылы жазган өмүр баянында «Рос в постоянном киргизско-казахском окружении. Игры с казахскими и киргизскими детьми для мне возможность еще в детстве практически овладеть казахским и киргизским языками» (Личное дело К.К.Юдахин. Архив Академии наук Кыргызской ССР, Фонд, 35, Оп.№6, Ед.хр.1421^а)

Демек Константин Кузьмич кыргыз жана казак тилдерин бала чагынан эле билген жана кийин аны өркүндөткөн. Бала чагынан баштап кыргыз жана казак тилдерин билиши-келечек кесибине, тюркология илимине жол салган. Ал алгач ариходская мектепте, шаардык училищада жана мугалимдер семинариясында окуган. Ташкент шаарында мугалимдер семинариясында окуп жүргөндө өзбек жана фарси тилдерине кызыгуусу артып, дилгирлик менен үйрөнө баштаган. Аталган сабактар окуу программасына да кирген.

1910-жылы мугалимдер семинариясын бүтүрүп, мурдагы Чымкент уездиндеги Манкент жана Карабулак кыштактарында мугалим, мектеп башчы болуп иштеген жана ал жерден өзбек тилин үйрөнүүнү тереңдеткен. Өзбек тилин теориялык жана практикалык жактан мыкты билгендиги – ал тилди илимий жактан изилдөөгө түрткү болгон. Өзбек тилинин диалектилик өзгөчөлүгүн байкап, материал топтоп баштайт. Бир нече түрк тилдерин эркин билгендиги – анын тюркология илимине баш оту менен киришүүгө шарт түзгөн.

Карабулакта 4 жыл иштегенден кийин кайрадан Ташкент шаарына келип «Э.Циндель» деген жеке ишканага турмуштук жетишпегендиктин айынан кызматка кирет. 1914-жылы «Э.Циндель» жеке ишканасында бир жыл иштегенден кийин, 1915-жылдан тартып 1920-жылга чейин батыш Кытайдагы Синьцзян шаарында «Русско-арабский»

банкта кызматкер болуп эмгектенет. Сынъзьянда жүргөндө К.К.Юдахиндин уйгур тилине болгон кызыгуусу артат. Уйгур тилин зор ынтаа менен үйрөнө баштайт. Чугучактагы орус-тузем мектебинде бала окутуп, мугалимдик кылган учурлары болгон.

1951-жылы жазган өмүр баянында К.К.Юдахин минтип белгилейт: «Здесь я вошел в уйгурский язык. К-1920 году я уже накопил значительной запас по узбекскому, казахскому, киргизскому и уйгурскому языком» (Автобиография, Личное дело К.К.Юдахин. Архив Академии наук Киргизской ССР, Фонд №5, Оп.;6, Ед.хр. №1421^а)

1920-жылы күзүндө Ташкент шаарына кайтып келип Түркстан чыгыш университетинин чыгыш таануу институтуна тапшырат. Кийин ал институту Орто Азия мамлекеттик университети болуп аталып, К.К.Юдахин аталган университеттин түрк жана иран филологиясын 1925-жылы бүтүрөт.

Университеттеги дүйнөгө атагы чыккан ири окумуштуулар, белигилүү тюркологдор иштешүү. Алардын катарында түрк тилдери менен адабиятынан Фалеев П.А., Шмидт А.Э. араб тилинен сабак берсе, Бартольд В.В. – Орто Азия элдеринин тарыхынан лекция окушкан. Ал эми дүйнөгө атагы чыккан лингвист Е.Д. Поливанов тил таануу илиминен сабак берсе, профессор С.Е.Малов байыркы түрк жазуулары боюнча лекция окуган. 1930-жылдарда проф. Е.Д. Паливанов Касым Тыныстановдун үгүттөөсү менен Кыргызстанга келип иштеп калат. К.К.Юдахиндин алгачкы илимий иши «Карабулак говорунун айрым өзгөчөлүктөрү» деген темадагы дипломдук иш болгон. Ал 1927-жылы академик Бартольдго арналган жыйнакка ал дипломдук иши басылып чыккан. Мына ушул жылдан баштап К.К.Юдахиндин илимдеги байсалдуу жолу башталган. Ал САГУда жогорку курста окуп жүргөндө эле төмөнкү курстарга өзбек тилинен сабак бере баштаган. 1925-жылдын июнь айындагы диплом коргогондон кийин К.К.Юдахинге илимий иш улантуу үчүн жолдомо беришет. Ал Ленинград мамлекеттик университетинин (бул К.К.Юдахиндин өзүнүн жазганы боюнча- К.Т.), тагыраагы А.С.Енукизде атындагы Ленинграддагы чыгыш таануу тилдер институтуна С.Е.Маловдун жетекчилиги менен аспирантурага өтөт. Ал жөнүндө өзү мындайча жазып кеткен. «После защита диплома (июнь, 1925г.) факультет командировал меня в Ленинград для подготовки к научной деятельности. Формально я находился при ЯМФке ЛГУ, и персонально был прикреплен к проф. С.Е.Малову. После сдачи контрольного доклада (узбекские диалекты) и отзыва научного руководителя (С.Е.Малов) моя аспирантура (тогда это так назывались) считалась законченной» (К.К.Юдахиндин өмүр баяны, 1945-ж, 5.VII., Личное дело Юдахин К.К., Архив Академия наук Киргизской ССР, Фонд №5, Оп.36, вх.хр №1421^а).

К.К.Юдахиндин түрк тилдеринин сөздүктөрүнө болгон кызыгуусу 1927-жылдан башталган. Ошол, 1927-жылы, анын 20 автордук басма табактан турган «Узбекско-русский словарь» Ташкент шаарында басылып чыгат. Аталган «Сөздүктүн» мурда жарык көргөн сөздүктөрдөн айырмасы эмнеде эле. «Сөздүктө» биринчи жолу кандайдыр бир деңгээлде жандуу өзбек тилинин лексикасы чогултулуп, системага салынган. Мурда жарык көргөн сөздүктөрдө, негизинен чагатай тилинин базасында түзүлүп, Орто Азиядагы жандуу түрк тилдеринин лексикасынан айырмаланып турчу. Жандуу өзбек тилинин материалдарын жыйноо менен К.К.Юдахин өзбек тилинин айрым диалектилерине кызыгып, материал топтоп баштайт. 1928-жылы Ташкент шаарынан чыгуучу «Простор и учитель» деген журналга «Фонетическая запись Манкетского диалекта» деген макаласы, 1929-жылы Самарканд-Ташкент шаарында жарык көргөн. «Альянга» журналына «Вуадильский диалект» деген макаласы, 1929-жылы Баку шаарында чыккан. «Культура и письменность Востока» деген журналга «Вопросу о звуковом составе чагатайского языка» деген макаласы жарык көргөн.

Жогорудагы макалаларда К.К.Юдахин өзбек тилинин диалектилери боюнча илимий жактан бай материал топтоо менен, өзбек тилинин келип чыгышы жөнүндө айрым маселелерди чечип бере алган. Өзбек тилинин диалектикасын терең өздөштүрүшү жана түрк тилдерин эркин билиши К.К.Юдахин тарабынан чагатай тилинин тарыхы боюнча айрым талаш маселелерди тактап бере алган. Чагатай тилинде жазылган эмектердеги

рифмаларды изилдөө менен ал үндүүлөр системасындагы айрым өзгөчөлүктөрдү көрсөтүп берген.

Ачыгын айтканда К.К.Юдахин алгачкы илимий иштерин өзбек тилинин диалектилеринен, сөздүгүн түзүүдөн баштаган. Мүмкүн ал ошо бойдон өзбек тили боюнча изилдөөсүн улантканда өзбек таануу илими боюнча чоң адис болуп чыкмак.

Бирок ал бактысын кыргыз тилинен, анын лексикографиясын жазуудан тапты жана анын тескерисинче К.К.Юдахин кыргыз тилинин лексикасына кызыгып калышы- кыргыз тили үчүн зор ийгилик болгонун танууга болбойт.

Константин Кузьмичтин кыргыз лексикографиясына кайрылып калышынын себебин эки жагдайдан көрөм. Биринчиси С.Е.Маловдун таасири болсо керек. Анткени С.Е.Малов кыргыз элине, кыргыз тилине өтө урмат менен мамиле кылган. Ал бекеринен Орхон-Енесай жазууларын байыркы кыргыздардын жазуулары деп атаган эмес. Х.Карасаевдин дагы 1928-жылы Ленинграддагы чыгыш институтуна окууга барышына чоң өбөлгө болгон. С.Е.Малов Хусейин агайга «Кыргызча-орусча сөздүк» түзүү идеясын айткан болуш керек, бирок өзү ал жөнүндө «Хусаин наамада» (Б.,2001,284) сөз кылбайт, тек гана «1928-жылы январь айында болсо керек эле, кыргыз билим борборуна-«Кыргызча-орусча сөздүк» түзүү маселесин көтөрүп кат жазып жибердим» деп жазат. Жаңыдан окууга барган студентке бирөөнүн кеңешисиз мындай ой келиши күмөн туудурат.

Дагы бир экинчи булакта мындайча ой айтылат: «1926-жылдан баштап Юдахин Ленинградда иштеп жүрүп кыргыз тилин үйрөнүүгө, изилдөөгө киришкен. Элге бардык тюркологдорго кеңири белгилүү «Кыргызча-орусча сөздүгүнүн» алгачкы материалдарын ошол мезгилде жыйноого бел байлаган.

1928-жылы Ленинграддан Кыргызстанга келип, айыл аралап, эл кыдырып материал чогултат. Чындыгында кыргыз тилинен материал чогултууну Ташкенде окуп жүргөн кезинде, 1925-жылы баштаган.» (Мамыров М., «Академик К.К.Юдахиндин белеги, Ф., 1984, 10»). Бирок К.К.Карасаев Юдахинди 1929-жылы Ысык-Көл өрөөнүнө ээрчитип келгени анык.

1928-жылы март айында Кыргыз билим борборунун «Орусча-кыргызча сөздүктү» түзүү жөнүндөгү Токтому чыгат. Аталган токтомду алгандан кийин «К.К.Юдахин менен акылдаштым» деп жазат Хусейин Карасаев. Демек К.К.Юдахинде сөздүк түзүү боюнча тажрыйба болгон.

Экинчи жагдай К.К.Юдахиндин агасы Петр Кузьмич Юдахин Пишпекте педтехникумдун директору болуп иштеген, ошондуктан К.К.Юдахин анда-санда Пишпекке келип-кетип турган. Демек Петр Кузьмичтин Константин Кузьмичке тийгизген таасирин танууга болбойт.

Ошентип 1928-жылы Х.Карасаевдин Ысык-Көлдүн башындагы Токтоян айылында «Кыргыз-орус сөздүгүнүн» алгачкы материалдары жайнала баштаган. Кантсе да 1927-жылы жарык көргөн К.К.Юдахиндин «Русско-узбекский словаринын» сөздүк түзүү принциптери кыргызча-орусча сөздүктү түзүүнүн негизги жоболорунун бири болсо керек.

1928-жылдан баштап, тагдырдын буйругу менен, Константин Кузьмич кыргыз лексикографиясынын баштоочусу болуп, калган өмүрүн кыргыз тилинин лексикасына, тактап айтканда, «Кыргызча-орусча сөздүк» жарык көргүчө ал «О сокращении некоторых букв в тюрко-татарских алфавитах» (Совместно с А.М.Сухотиным) Сборник: «Революция и письменность» 31.,Москва, 1933г.), 1935-жылы «Терминология уйгурской газеты» (Сборн., «Язык зарубежного Востока» Москва, 1935 г.), «О новом киргизском алфавите» (газеты «Сов.Кирг» и «Кызыл Кыргызстан» 1940-ж) деген илимий макалаларды жазган. К.К.Юдахиндин түздөн-түз жетекчилиги менен түзүлгөн орус графикасынын негизиндеги кыргыз алфавити 1940-жылы кабыл алынган. Анын негизинде кыргыз тилинин орфографиясы иштелип чыккан.

К.К.Юдахин кыргыз тилинин алфавитин түзүүгө катышкандыгы тууралуу 1945-жылы мындай деп жазып кеткен: «С первых дней создания киргизкой письменности

после Октябрьской революции и до последних дней принимаю активное участие в разработке сведанных с тем (письменности) вопросов. Ни один сколько-нибудь существенной в этом в развитии киргизской письменности не приходился без моего непосредственного участия». (Личное дело Юдахин К.К., Архив Академии наук Киргизской ССР, Фонд №5, Оп.№6, Ед. хр. №1421^а)

Кыргыз алфавитинин өнүгүү жолунда, тээ 1940-жылдарда эле көрүнүктүү тилчи-окумуштууларыбыз К.К.Юдахин, А.М.Сухотин, Н.Ф.Яковлев кыргыз жазма тилинин теориялык жана практикалык негизин түзүп жатышканда үнсүз (менимче, бул терминдин ордуна «Үндөш» деген термин ылайыктуу) тыбыштарга тиешелүү болгон «жумшактык» жана «каткаландык» үндөштөрдү курчап турган үндүү тыбыштарга байланыштуу экендигин баса белгилешкен. Үндүү тыбыштар **и,э,ү,ө**, менен катар кегенде бардык үндөш тыбыштар жумшарып, ал эми **а,о,у,ы**, үндүү тыбыштары менен катар келгенде бардык үндөш тыбыштар каткаландашып кетээрин ачык-айкын мисалдар менен далилдеп беришкен. Мындай закон жалаң эле түпчүл кь жана гь тыбыштарына гана тиешелүү болбостон бардын үндөш тыбыштарга мүнөздүү күрөнүш: **иль (ил)- аль- (ал), ишь- (иш)-ышь- (ыш), тьөө- (төө)- тьоо-(тоо)**. Келтирген мисалдардан үндөштүн жумшарып же каткаландашып кеткендиги тил илими жөнүндө дегеле түшүнүгү жок деле дароо байкайт. Бул фонетикалык закон кыргыз тилинин тыбыштык түзүлүшү үчүн принципалдуу мааниге ээ. Кыргыз тилини тыбыштык түзүлүшүндө үндөшүү (сингармонизм) закону каттуу өнүккөн. Кыргыз тилине өзгөчө тиешелүү ушул законду жогорудагы аты аталган тилчи окумуштууларыбыз 1940-жылдары кыргыз алфавитин орус графикасынын негизине өткөрүп жатышканда эле эске алышкан. Ошондуктан алфавитти түзүүдө тыбыштардын фонетикалык (функционалдык, милдеттик) касиетине чоң көңүл бөлүшкөн: а) бир тамга менен алфавитте бир гана фонеманы белгилөө, б) бир гана графикалык ыкма менен тыбыштар системасын түрдүү карама-каршылык менен камтуу, в) графикада тилдин тыбыштык тарабын иреттик жана талаш-тартышсыздык менен чагылдыруу, г) совет улуттарынын өз ара маданий байланыштарын жеңилдетүү максатында улуттук алфавиттерди мүмкүн болушунча унификациялоо, д) эл чарбасындагы пайдасын жана кызыкчылыктарын эске алуу (басма иши, оргтехника, иш жүргүзүү ж.б.), е) улуттук аралык тилди үйрөнүү жолун жеңилдетүү. Мына бул лингвистикалык жана социолингвистикалык максаттар ошол кезде да, азыркы мезгилде да алфавит жаратууда негизги шарт болуп кала бермекчи.

Араб жана латын тамгаларынын графикасынын негизинде түзүлгөн кыргыз тилинин графикасында белгиленип жүргөн кь жана гь тыбыштары алфавиттик системадан алынып салынган. Мурда белгиленип жүргөн төрт үндөш тыбыш кь-кь жана гь-гь нын ордуна жалпыланган, фонемалык мааниге ээ болгон эки үнсүз тыбыш «к» жана «г» кабыл алынган. Белгилүү тилчи-окумуштуулар жалаң эле жалпы лингвистикалык жагдайды эске албастан, кыргыз тилини, ошондой эле тектеш түрк тилдеринин фонологиялык системасын бири-бири менен салыштырып кылдаттык менен карап чыгышып, алфавитти түзүү принцибине толук таянышкан.

Кыргыз тили жаңыдан орус тилинин графикасынын негизинде өткөндөн баштап кь жана гь үндөш тыбыштарынын тегерегиндеги талаш-тартыш күч алгандан күч алып келатат. Өзгөчө бул кийинки жылдарда ачык-айкын көрүнө баштады. Кээ бир жолдоштор кыргыз тилинин тыбыштык системасына кь жана гь тыбыштары жетишпейт деп чууландуу чуу көтөрүп жатышат.

1940-жылы 9-майда «Советскач Киргизия» газетасына К.К.Юдахиндин «Нужны ли в новом алфавите буквы кь и гь?» деген макала жазып, аталган үндөштөрдүн кыргыз тили үчүн дегеле кереги жоктугун, ашыктыгын айкын далилдейт. Ал минтип жазат «...биздин оппоненттерибиз кандайдыр бир ишенерлик далилдерди келтирбестен минтип айтышат: «кь жана гь тыбыштары жөнүндө айтпагыла да, жазбагыла, бары бир биз каршы чыгабыз, кь жана гь тыбышын алфавиттен алып салуу кыргыз тилинин негизин бузгандыкка барабар». («Советская Киргизия», 1940,9-май).

Андан бери жарымдан ашык убакыт өттү. Кыргыз тили кь жана гь тыбышы жок өзгөрүп, бузулуп кеткен жок.

1944-жылы Москва шаарында «Русско-киргизский словарь» жарык көргөн. Бул сөздүктө К.К.Юдахин авторлош жана редакторлук милдетти аткарган. 1965-жылы жарык көргөн. «Кыргызча-орусча сөздүктүн» баш сөзүндө академик К.К.Юдахин мыкдайча белгилейт: «Моя киргизоведческая работа выразилась главным образом в создании словарет. Два русско-киргизских словаря (1944г и 1957г) составлены при моем самом непосредственном участии. Автором двух киргизско-русских словарей являюсь я» (Астын сызган -К.Т.) В 1940 году Государственным издательством иностранный и национальных словарей в Москве был издан составленный мною «Кыргызско-русский словарь» (К.К.Юдахин, «Кыргызско-русский словарь», М.,1965)

1944-жылы жарык көргөн «Кыргызско-русский словарды» К.К.Юдахин алгач өзү жаза баштаган, кийин ага Х.К.Карасаев жана Ж.Ш.Шукуров кошулган. Ал жөнүндө К.К.Юдахин мындайча эскерип кеткен: «Начал я словарную работу один. Затем ко мне присоединились Х.К.Карасаев и ныне покойный Дж.Ш.Шукуров» (К.Юдахин, «Кыргызско-русский словарь», М.,1965, 6). Айтылган ойду бекемдөө үчүн 1942-жылы тарых, тил жана адабият илим изилдөө институтунун директору Аалы Токомбаевдин, «Кыргызско-русский словарга» берген пикиринен үзүндү келтире кетели: «...Первый части этой работы является киргизско-русский словарь, составленный проф. К.К.Юдахиным при ближайшем участии научного работници Х.Карасаев». (Личное дело Юдахин К.К., Архив Академии наук Киргизской ССР, Фонд №5, Оп.№6, Ед. хр. №1421^а)

Улуу ата мекендик согуш мезгилинде «Кыргызско-русский словардын» (1944) жарык көрүшү чындыгында кыргыз тили, кыргыз эли үчүн тарыхый окуя болгондугун эч ким тана албайт. Ал саясий жактан да, тарыхый жактан да маанилүү болгон. «Сөздүктө» кыргыз тилинин өнүгүү жолу айкын көрсөтүлүп, лексикалык байлыгы, диалектикалык өзгөчөлүктөрү дана чагылдырылган. Сөздүктө өндрүштүк, техникалык, саясий-социалдык, турмуш-тиричилик ж.б. тармактар боюнча терминдер так которулган. Сөздүк орус тилин үйрөнүүчүлөргө кол китеп болуп калган жана ал бүгүнкү күнү да өз баа-баркын жоготпой келүүдө.

1942-жылы «Русско-киргизский словарь» Сталиндик сыйлыкка көрсөтүлөт. Бирок «Сөздүк» сыйлык албай калат. Анын себебин Х.Карасаев мындайча эскерет: «1942-жылы 3-декабрда «Советская Киргизия» газетасына «Отбор кандидата на соискание Сталинских премий» деген макала чыгып калды. Ошонун ичине жогорку атаган. «Русско-киргизский словарь» да кирген эле. Ошол учурда академик Бах да Кыргызстанда болчу. Ал киши Сыйлык комиссиясынын мүчөсү. Биздин сөздүктү көрүп жана авторлорунун сыйлыкка ылайык экендигин айтып, колдой турган болду. Москвадан академик И. Мещанинов, проф., С.Малов сыяктуу бир топ чыгаан окумуштуулар да эң ылайык табышты. Көп эле сөздүктүн кол жазмасын жиберүүдө калды. Сөздүктүн верстка болгонун да, гранкадагысын да Кыргызстан Борбордук Комитети аркылуу жиберүү үчүн Нефедова деген аялга бердик. Ал аял Кыргыз ички иштер министринин башчысынын жубайы экен. Бирок биздин Сөздүк Москвага жиберилбептир. Себебин да сураштырбадык. Эгер эмгек убагында жиберилген болсо, сыйлыкка ээ болуп калышыбыз ажеп эмес болчу. Москвадан «Кол жазма кайда» деп сурап аткан. Биздин артыбыздан аңдып жүргөнүн кийин билдик» (Х.Карасаев, «Хусеин наама» «Кыргызстан», 2001,336-б.). Демек, «Сөздүктүн» кол жазмаларынын жиберилбей калганына саясий жагдай себеп болгон. Ички иштер министринин аялы Нефедова республикада болуп жаткан окуялар боюнча кабардар болгон, мүмкүн, «Сөздүктүн» кол жазмасы атайын эле жиберилген эмес.

1944-жылы «Русско-киргизский словарь» жарык көргөндө башка республикаларда анчалык терең иштелген сөздүк жок болгон. Болгону «Русско-киргизский словарь» гана бар болгон. «Сөздүктүн» авторлору СССР илимдер академиясынын Президиумунуну Ардак грамотасына, «Эмгек кызыл Туу» орденин алышат. К.К.Юдахин 1947-жылы

Кыргыз ССР Жогорку Советине депутат болот. 1953-ЖЫЛЫ Ленин ордени менен сыйланат.

1932-жылдан 1942-жылга чейин К.К.Юдахин Москвадагы Чыгыш таануу институтунда уйгур тили кафедрасын башкарат. Москвалык көрүнүктүү окумуштуулар В.М.Насилов, академик В.А.Гордлевский менен чогуу эмгектенет. Алардан илимий-тажрыйба жагынан көптү үйрөнөт.

К.К.Юдахин 1944-жылы Кыргыз ССРинин чакыруусу менен Фрунзе шаарына келип, өмүрүнүн акырына чейин илимий-педагогикалык ишин Кыргызстанда өткөргөн. 1944-1952-жылдары СССР илимдер академиясынын Кыргыз филиалында Тил, тарых жана адабият институтунун тил секторунун башчысы, 1946-51-жылдары М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтуна, 1951-54-жылдары В.В.Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунун профессору, 1955-жылдан 1975-жылга чейин, башкача айтканда өмүрүнүн акырына чейин Кыргыз мамлекеттик университетинде эмгектенген.

К.К.Юдахин САГУну аяктагандан кийин өзбек мектептеринде мугалим болуп жүргөндө өзбек тилинин диалектилерине кызыга баштап, макала жазгандыгын жогоруда айтып кеткен элек. Ошондуктан ал 1935-жылдары алгачкылардан болуп Кыргызстандын түштүк райондорун кыдырып, кыргыз тилинин жергиликтүү диалектилик өзгөчөлүгү жөнүндө материалдарды жыйнап, өз алдынча диалектилерге классификация жүргүзгөн. «К.К.Юдахиндин илимий изилдөөсү өтө кеңири болгон. Ал кыргыз жазуусу менен орфографиясы, фонетика, лексикология жана диалектология, кыргыз адабий тилинин тарыхы, бөтөнчө орун лексикографияга таандык экендиги белгилүү»- деп жазат белгилүү тилчи- окумуштуу, филология илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын мүчө-корр. Токтосун Керимбаевич Акматов (Акматов ., Константин Кузьмич Юдахин, Б.,2004, 15-б.)

Академик К.К.Юдахин кыргыз тилин изилдөө менен кыргыз адабият теориясын изилдөөгө катышып, «Манас» эпосунун 1958-жылы жарык көргөн бириктирилген төрт томдук варианттын чыгарууга түздөн-түз көмөктөшкөн. Эпосту орус тилине которууга активдүү катышып, котормочуларга кеңеш берип, орус тилиндеги тексти редакциялаган. «Манас» эпосунун бириктирилген вариантындагы түшүндүрмө сөздүктү түзгөн.

К.К.Юдахин – лексиколог окумуштуу гана эмес, кыргыз фольклорун жакшы билген адис болгон. Ал «Кыргызча-орусча сөздүктө» элдик ооз эки чыгармачылыктын бардык түрүнөн, акындык поэзиядан, фольклордон, макал-лакаптардан, фразеологизмдерден, эпостордон текстерди, мисалдарды чеберчилик менен пайдалана алган. Ошондой эле К.К.Юдахин Токтогул Сатылгановдун ырларынын орусча котормосун редакциялап берген.

К.К.Юдахин кыргыз, казак, өзбек, уйгур тилдери боюнча илимдин кандидаттарын, докторлорун даярдап чыгарган. Алардын айрымдары келечекте академиктер болушту. Алардын айрымдарын санап кетели: Б.М. Юнусалиев, А.Т. Кайдаров, Б.Ө.Орузбаева, В.В.Решетов, ал эми: А.Рустамов, С.Кудайбергенев, А.Жапаров илимдин докторлору, Ж.Мукамбаев, Д.Исаев ж.б. илимдин кандидаттары болушту.

Константин Кузьмич Юдахин көптөгөн филология факультетинин студенттерине дипломдук иш жазууда жетекчилик кылып, келечекте илимпоз болууга жол көрсөткөн.

Адабияттардын тизмеси

1. Личное дело Юдахина К.К., Архив Академии наук Кыргызской ССР, Фонд №5/ К.К. Юдахин [текст] Оп.№6, ед.хр. №1421^а.
2. Акматов Т.К., Константин кузьмич Юдахин./ Т.К.[текст]Акматов Бишкек-2004г.
3. «Кыргызча-орусча сөздүк», Фрунзе, 1965.
4. Кыргыз Совет энциклопедиясы. Ф., 1980.